

Verwerfung forclusion restreinte forclusion généralisée

Lieven Jonckheere¹

Forclusion is Lacans Franse vertaling van Freuds Duitse term *Verwerfung*. In het Nederlands vertalen wij beide termen echter anders, om te benadrukken dat ze niet exact hetzelfde zijn: Freuds *Verwerfung* vertalen we als ‘verwerping’ en Lacans *forclusion* als ‘verklaring van niet-ontvankelijkheid’.

Hieronder volgt een poging tot verduidelijking van het conceptueel onderscheid tussen Freuds verwerping en Lacans verklaring van niet-ontvankelijkheid, en vervolgens ook nog eens van het onderscheid tussen Lacans verklaring van niet-ontvankelijkheid en Millers veralgemeende verklaring van niet-ontvankelijkheid [*forclusion généralisée*]. Dat laatste is een soort ironische omkering van Lacans verklaring van niet-ontvankelijkheid, die Miller, met terugwerkende kracht, de verklaring van niet-ontvankelijkheid in engere zin [*forclusion restreinte*] noemt.

1 Lieven Jonckheere is Analyticus met Praktijk (A.P.) van de de New Lacanian School, lid van de Kring voor Psychoanalyse van de New Lacanian School en de World Association of Psychoanalysis – Jonckheere.Lieven@ gmail.com

Freud (1914): verwerping van het weten van de castratie

In het geval van de Wolvenman heeft Freud het in 1914 over de verwerping van de castratie.² Dat betekent dat de Wolvenman, met Freuds vaak door Lacan aangehaalde woorden, van die eigen castratie “niets wilde weten in de zin van de verdringing” [*nichts wissen wollte im Sinne der Verdrängung*]. Freuds uitgangspunt blijkt dus te zijn dat de neurotische verdringing een vorm van weten is: de neuroticus heeft weet van de eigen castratie, maar wil niet weten dat hij daar weet van heeft – met één van Freuds formules voor het onbewuste. Bij de Wolvenman is er daarentegen op het punt van de castratie geen verdringing en dus ook geen neurotisch of onbewust weten van de castratie, geen niet willen weten dat hij wel degelijk weet heeft van de castratie. De Wolvenman heeft het weten van de eigen castratie verworpen [*verworfen*], hij heeft dus nooit willen weten van de eigen castratie om dan achteraf te doen alsof hij daar niet van weet. Die verwerping van het weten van de eigen castratie is “geen oordeel over het al dan niet bestaan van die castratie, het is alsof die castratie gewoonweg niet bestaat” [*damit war kein Urteil über ihre Existenz gefällt, aber es war so gut, als ob sie nicht existierte*] en daar dus nooit sprake kan van zijn.

De Wolvenman verwerpt zijn mogelijke castratie omdat die een seksuele verhouding met de vader onmogelijk maakt, seksuele verhouding die in zijn geval een anale vorm aangenomen heeft. “Door die verwerping van de castratie kan hij bij zijn standpunt blijven dat seksueel verkeer via de anus gebeurt” [*Er verwarf sie und blieb auf dem Standpunkt des Verkehrs im After*].

Bij nader toezien blijkt de verhouding van de Wolvenman tot de castratie echter dubbel te zijn: hij zou de castratie niet definitief verworpen hebben, maar die uiteindelijk ook wel ergens erkend hebben. In diens latere kindergeschiedenis vindt Freud inderdaad “voldoende betrouwbare bewijzen dat hij toch ergens erkend moet hebben dat de castratie een feit was” [*Späterhin finden sich gute Beweise dafür, daß er die Kastration als Tatsache anerkannt hatte*]. Belangrijke klinische

2 Freud, S. (2006 [1914]). Uit de geschiedenis van een kinderneurose [De Wolvenman']. In: Werken 6, pp. 291-292, 544, 549, 495, 581. Boom: Amsterdam.

3+1 VERALGEMENINGEN VANUIT DE PSYCHOSE NAAR ELK SPREEKWEZEN

vraag, ook na de analyse van de Wolvenman bij Freud, is dan ook in hoeverre nog iets van die verwerping van de castratie te merken is geweest, in wat men nadien 'psychotische' fenomenen is gaan noemen. De negatief genoemde hallucinatie van zijn vinger zo goed als afgesneden te hebben lijkt inderdaad te kunnen beantwoorden aan het oppoppen van de verworpen castratie in het reële. Maar daar kan ik hier nu niet verder op ingaan.

Lacan (1957-1958):

verklaring van niet-ontvankelijkheid in engere zin

van de betekenaar van de Naam-van-de-Vader

Van Freuds notie van de verwerping, in het geval van de door hem als neurotisch beschouwde Wolvenman, maakt Lacan, al meteen bij het begin van zijn onderwijs, de structurele basis van de psychose. Maar daarvoor moet Lacan, in zijn baanbrekende geschrift Over een kwestie die aan elke mogelijke behandeling van de psychose voorafgaat (1957-1958), Freud wel flink wat geweld aandoen.³

Om te beginnen verwerpt de psychose niet het weten van de castratie, maar wel wat hij de betekenaar van vader of de Naam-van-de-Vader [*signifiant du Nom-du-Père*] noemt – dat is de vader waarnaar de moeder in haar discours verwijst, als een respectabele vertegenwoordiger van de wet. In zijn vertaling van Freuds *Verwerfung* als *forclusion* gaat Lacan dan ook meer de juridische kant benadrukken. *Forclusion* kunnen wij in het Nederlands inderdaad het beste in juridisch jargon vertalen, als 'forclusie' of 'verklaring van niet-ontvankelijkheid'.

In de neurose is die betekenaar van de vader of Naam-van-de-Vader als wel-ontvankelijk verklaard. Hij is, met de term die Freud hierboven met betrekking tot de castratie bezigt, door het subject als dusdanig erkend [*erkannt*] of geworden. Of met nog een andere term van Freud, die Lacan een heel nieuw leven inblies: in de neurose heeft het subject 'ja' gezegd [*Bejahung*] tegenover de betekenaar van de Naam-van-de-Vader. Eenmaal via die erkenning of jazegging als wel-ontvankelijk verklaard, kan die betekenaar van de vader dan zijn job doen – en dat is in de plaats

3 Lacan, J. (2023 [1957-1958]). Over een kwestie die aan elke mogelijke behandeling van de psychose voorafgaat. Vertaald door Lieve Billiet, Lieven Jonckheere en Anne Lysy, pp. 52-53, 84 en 89. Uitgave van de Kring voor Psychoanalyse van de New Lacanian School. Zie ook Lacan, J. (1966 [1954]). Réponse au commentaire de Jean Hippolyte. In. *Écrits*, pp. 387 ev. Paris: Seuil.

IEDEREEN IS GEK

komen van de betekenaar van de moeder of het verlangen van de moeder (haar onvoorspelbare af- en aanwezigheid, haar gaan en komen [*fort/da*]). Het effect van de vadermetafoor, van de substitutie van de betekenaar van de moeder door die van de vader, van de vervanging van de willekeur van het gaan en komen van de moeder door de wet van de vader, het effect daarvan is de castratie. De castratie is hier dus geen primair gegeven meer, waar het subject dan souverain kan of moet over oordelen, zoals bij Freud, maar is een soort secundair effect geworden. Het gaat hier dan ook niet meer om een weten van de castratie, maar om wat ik, zij het met de nodige voorzichtigheid, toch wel als een 'beleving' van de eigen castratie zou willen bestempelen. De verhouding tot de castratie is in Lacans conceptualisatie ervan dus van register veranderd: van een symbolisch weten is ze iets geworden dat impact op de imaginaire beleving heeft. De imaginaire beleving van wat? Van het genot [*jouissance*] – op dat moment, aan het begin van zijn onderwijs, situeert het genot zich voor Lacan inderdaad nog binnen het imaginaire register, het register van het door het spiegelstadium geïnstalleerde narcisme. Via de vadermetafoor en de daaruit resulterende castratie zorgt de Naam-van-de-Vader dus voor een wettelijk gefundeerd verbod op het imaginaire genot, een verbod dat zich toespitst op dat ene kritische punt dat de penis is en die via dat verbod de fallus wordt (niet mogen genieten van de moeder). Zo komt tot stand wat Lacan het fallisch genot [*jouissance phallique*] noemt. Die castratie, als fallicisering van het genot, komt uiteindelijk neer op een soort 'beschaving' van dat genot, met alle equivoques van dat woord. We zouden ook kunnen zeggen dat het genot dankzij de Naam-van-de-vader- en de-castratie een vorm aanneemt die als wel-ontvankelijk kan worden

verklaard. Tot daar de neurose.

Niets van dat alles in de psychose dus. Aan het begin staat de verklaring van niet-ontvankelijkheid [*forclusion*] van de Naam-van-de-Vader. Dat is fundamenteeler dan de ontkenning [*Verneinung*] van de betekenaar of 'neen' tegen die betekenaar zeggen; Om daar 'neen' tegen te kunnen zeggen, moet het subject er immers wel eerst 'ja' tegen gezegd hebben, dat is de *Bejahung* waarover ik het net had. Door die verklaring van niet-ontvankelijkheid van de Naam-van-de-Vader komt er geen vadermetafoor tot stand, kan de betekenaar van de vader niet in de plaats van die van de moeder komen en regelt de wet van de vader het gaan en komen van de

3+1 VERALGEMENINGEN VANUIT DE PSYCHOSE NAAR ELK SPREEKWEZEN

moeder niet. En bijgevolg is er ook geen 'beleving' van de castratie, geen impact van de castratie op de imaginaire beleving van het genot. Geen fallicisering of beschaving van het genot. We moeten dan ook besluiten dat uiteindelijk ook het genot in de psychose als niet-ontvankelijk wordt verklaard.

Miller (1987): veralgemeende verklaring van niet-ontvankelijkheid van het Andere genot

In Lacans laatste onderwijs wordt duidelijk dat de castratie, die in de neurose het effect van de vadermetafoor is en daar het imaginaire genot symboliseert of falliciseert en dus in het symbolische ontvankelijk maakt, dat die castratie er niet in slaagt om alle genot te reguleren, te beschaven, ontvankelijk te maken. Er rest nog een Ander genot [*Autre jouissance*], een Ander genot dan het imaginaire genot. In een van zijn lessen stelt Miller op 27 mei 1987 *ex abrupto* dat dit eigenlijk neerkomt op een verwerping [*rejet* = Lacans eerste vertaling van Freuds *Verwerfung*] of verklaring van niet-ontvankelijkheid [*forclusion* = Lacans uiteindelijke vertaling van Freuds *Verwerfung*] van dat Ander genot.⁴ Een verklaring van niet-ontvankelijkheid van dat Ander genot door wie of door wat? Door de Naam-van-de-vader-en-de-castratie, door de symbolische vader & de fallus! Beide slaan als het ware de handen in elkaar om dat Ander, niet imaginaire genot meteen als niet-ontvankelijk te verklaren. Ze zeggen daar niet eerst 'ja' tegen [*Bejahung*], om dan vast te stellen dat het niet lukt om dat te beschaven en er dan maar snel snel 'neen' tegen te zeggen [*Verneinung*]. De Naam-van-de-vader-en-de-castratie weten als het ware al meteen dat ze daartoe niet in staat zijn en verklaren dat Ander genot daarom maar meteen als niet-ontvankelijk. Wat echter in het symbolische als niet-ontvankelijk is verkaard, moet altijd op erratische wijze plots ergens in het reële oppoppen. Dat is een klassiek schema bij Lacan. En dat is dan inderdaad ook wat dat niet-ontvankelijk verklaarde Ander genot doet: plots ergens in het reële oppoppen. En het spreekwezen moet dan maar in dat reële *en catastrophe*, in allerijl, met dat Ander genot in het reine zien te komen ... Maar hoe? Via neurotische symptomen, we zitten inderdaad nog altijd in de neurose.

4 Miller, J.-A. (2018 [1987]). La forclusion généralisée. In: La Cause du désir 99, pp. 131-135.

IEDEREEN IS GEK

In de psychose is er al, zoals we zagen, volgens Lacan, een verklaring van niet-ontvankelijkheid van het imaginaire genot, omdat dit niet gesymboliseerd geraakt via de Naam-van-de-Vader-en-de-castratie. In combinatie met wat Miller hierboven stelt, mogen we daaruit dan ook besluiten, lijkt mij, dat in de psychose eigenlijk alle genot als niet-ontvankelijk binnen het symbolische wordt verklaard: de Naam-van-de-Vader-en-de-castratie slagen er al niet in om het imaginaire genot als wel-ontvankelijk te laten verklaren, laat staan dat ze daar met betrekking tot dat Ander genot zouden in slagen. Doordat het genot in de psychosen massaal en als het ware *en bloc* wordt verworpen, kan dat in het reële van de psychoticus langs alle kanten gaan oppoppen. En moet in het geval van de psychose het symptoom (of sinthoom) ook wel heel stevig in zijn schoenen staan om al dat genot te *managen* [*savoir y faire avec*] ...

Besluitend kan ik stellen dat de door Miller geïntroduceerde uit-drukking *forclusion généralisée* of veralgemeende verklaring van niet-ontvankelijkheid twee betekenissen kan hebben. Vooreerst: zowel in de neurose als de psychose wordt het genot niet ontvankelijk verklaard. Vervolgens: in de neurose wordt door de vader & de fallus alleen maar dat Andere genot niet ontvankelijk verklaard, terwijl in de psychose ingevolge het ontbreken van de vader & de fallus niet alleen het Andere maar ook het fallische genot niet ontvankelijk wordt verklaard.

Ander genot?

De hamvraag hier blijft uiteraard om welk genot het in dat zogenaamde Ander genot dan wel gaat. Zijn notie van veralgemeende verklaring van niet-ontvankelijkheid van dat Ander genot ontwikkelt Miller ondermeer in dialoog met een gevalspresentatie door Lacan. Een in de psychiatrie opgenomen vrouw verklapt Lacan dat ze de vriend van haar buurvrouw op de overloop van beider appartementen *en passant* plotsklaps “Zeug!” [*truie*] had horen zeggen – tegen wie of over wie, dat blijft onduidelijk: tegen haar én over haar?⁵

5 Lacan, J. (1981 [1955-1956]). Le Séminaire Livre III (texte établi par J.-A. Miller): Les psychoses pp 58 ev. Paris: Seuil en Lacan, J. (2023 [1957-1958]). Over een kwestie die aan elke mogelijke behandeling van de psychose voorafgaat. Vertaald door Lieve Billiet, Lieven Jonckheere en Anne Lysy, pp.10 ev. Uitgave van de Kring voor Psychoanalyse van de New Lacanian School.

3+1 VERALGEMENINGEN VANUIT DE PSYCHOSE NAAR ELK SPREEKWEZEN

In zijn commentaar op dat geval wedt Miller eigenlijk op twee vormen van genot.

Enerzijds het genot van wat hij het onzegbare object noemt [*objet indicible*]. Dat is het object (*a*) of het lichamelijk genot van het verbrokkeld lichaam [*corps morcelé*] bij de vrouw in kwestie, in relatie tot haar moeder. We vernemen inderdaad dat ze in paniek van bij haar schoonfamilie op de boerenbuiten terug naar haar moeder was gevlucht, omdat daar plots de waangedachte bij haar was opgekomen dat dat boerenvolkje haar, net als een varken, vakkundig in mootjes plande te hakken.

Maar anderzijds ook het vrouwelijke genot, onder de vorm van het door niets of niemand gecontroleerde vrouwelijk of Ander genot van de buurvrouw. Die blijkt inderdaad een vrouw van lichte zeden te zijn, met een hele reeks zogenaamde 'vrienden'.

Maar misschien mogen we ons verstouten om beide vormen van genot ineen te schuiven, en stellen dat het onbeschaamde vrouwelijk of Ander genot van de buurvrouw het genot van de dochter-en-moeder in hun gedeelde verbrokkeling [*morcellement-à-deux*, mijn neologisme] compleet over- en onderspoelt. Het onbeschaamde Ander of vrouwelijk genot van de buurvrouw als 'de hete soep' en het genot van de verbrokkeling van de dochter-en-moeder als 'de balletjes'.